

Jacek Czechowicz

 <https://orcid.org/0000-0002-7592-7199>

Instytut Historii Architektury
i Konserwacji Zabytków
Politechnika Krakowska

<https://doi.org/10.18778/2084-851X.09.08>

Bazylika św. Marii Magdaleny i św. Stanisława w Szczepanowie – od gotyckiego kościoła długoszo- wego po dwudziestowieczny kościół podwójny

Streszczenie. Ceglano-kamienny kościół gotycki wzniesiony w 1470 roku w Szczepanowie z fundacji Jana Długosza jest interesującym przykładem przeobrażenia świątyni w kaplicę. Po neogotyckiej rozbudowie w latach 1907–1914 powstał w tym miejscu kościół w istocie podwójny, zawierający elementy zarówno spójne, jak i kontrastowe – pod względem gabarytów i stylistyki. Niniejszy artykuł zawiera charakterystykę kolejnych przemian strukturalnych tej niewielkiej pierwotnie budowli, która – znacznie powiększona na początku XX wieku – uzyskała charakter obiektu niemal katedralnego. Pomimo tak radykalnych działań szczepanowska świątynia stanowi przykład zespołu architektonicznego, w którym obydwie części – średniowieczna i neogotycka – są dla siebie wzajemnym tłem i uzupełnieniem.

Słowa kluczowe: Fundacje Jana Długosza, Szczepanów, kościół gotycki

I. Kościół

Kościół św. Marii Magdaleny w Szczepanowie, małopolskiej wsi położonej na północny wschód od Brzeska, nie był pierwszym obiektem sakralnym w tym miejscu, ponieważ wcześniej funkcjonowały tu budowane kolejno po sobie dwie drewniane świątynie. Szczepanów, wskazany w średniowiecznych kronikach jako miejsce narodzin św. Stanisława biskupa, już od XI wieku stał się

miejscowością o szczególnym znaczeniu – drugim po Krakowie ośrodkiem kultu tego świętego¹. Tutejsze świątynie były zatem kościołami parafialnymi o charakterze sanktuarium pielgrzymkowego, co miało istotny wpływ na trwałość ich formy architektonicznej. Pomimo radykalnej, dokonanej ponad stulecie temu rozbudowy gotycka struktura dawnego kościoła została utrzymana w niemal niezmienionej postaci i jest zapewne przybliżonym odpowiednikiem poprzedniej drewnianej świątyni. Obecny szczepanowski kościół stanowi zarazem przykład wieloetapowych przeobrażeń zespołu sakralnego, w którym relacje: świątynia–kaplica ulegały na przestrzeni stuleci różnorodnym modyfikacjom. W ich rezultacie stojący po dziś dzień piętnastowieczny obiekt może być traktowany zarówno jako odrębna kaplica przynależna do większej, dwudziestowiecznej świątyni, jak również jako nietypowa nawa boczna tejże.

Murowany gotycki kościół pod wezwaniem św. Marii Magdaleny powstał jako ostatnia z pięciu (po Chotlu Czerwonym) sakralnych fundacji Jana Długosza, budowanych na przestrzeni trzech dekad. Formy przestrzenne owych świątyń były wynikiem spójnego planu, opracowanego syntetycznie na bazie typowego układu gotyckiego kościoła, lecz programowo zredukowanego, za to cechującego się przejrzystością i starannie dobranymi wielkościami bazującymi na podstawowych zależnościach geometrycznych wyrażonych stosunkami: 2 : 3 oraz 5 : 7². Wyznaczyły one moduły dla poszczególnych części świątyni, a także wpłynęły na organizację podziałów elewacyjnych, decydując o kształcie i wyrazie architektonicznym kościoła, jakkolwiek niewielkiego, ale cechującego się absolutnie doskonałymi, czytelnymi proporcjami.

Pełnym obrazem struktury gotyckiego kościoła św. Marii Magdaleny dysponujemy dzięki inwentaryzacji wykonanej przez znakomitego konserwatora zabytków, profesora krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych – Władysława Łuszczkiewicza, który przybył do Szczepanowa w roku 1893. Badacz z dużą dokładnością i skrupulatnością wykonał zaopatrzone w wymiary i podziałkę liniową rysunki świątyni – widoki, elewacje, rzut, przekrój oraz detale, które wraz z krótkim, syntetycznym opisem zamieścił w publikacji jako jeden z wyników własnych eksploracji naukowych na terenie ziemi krakowskiej (il. 1)³.

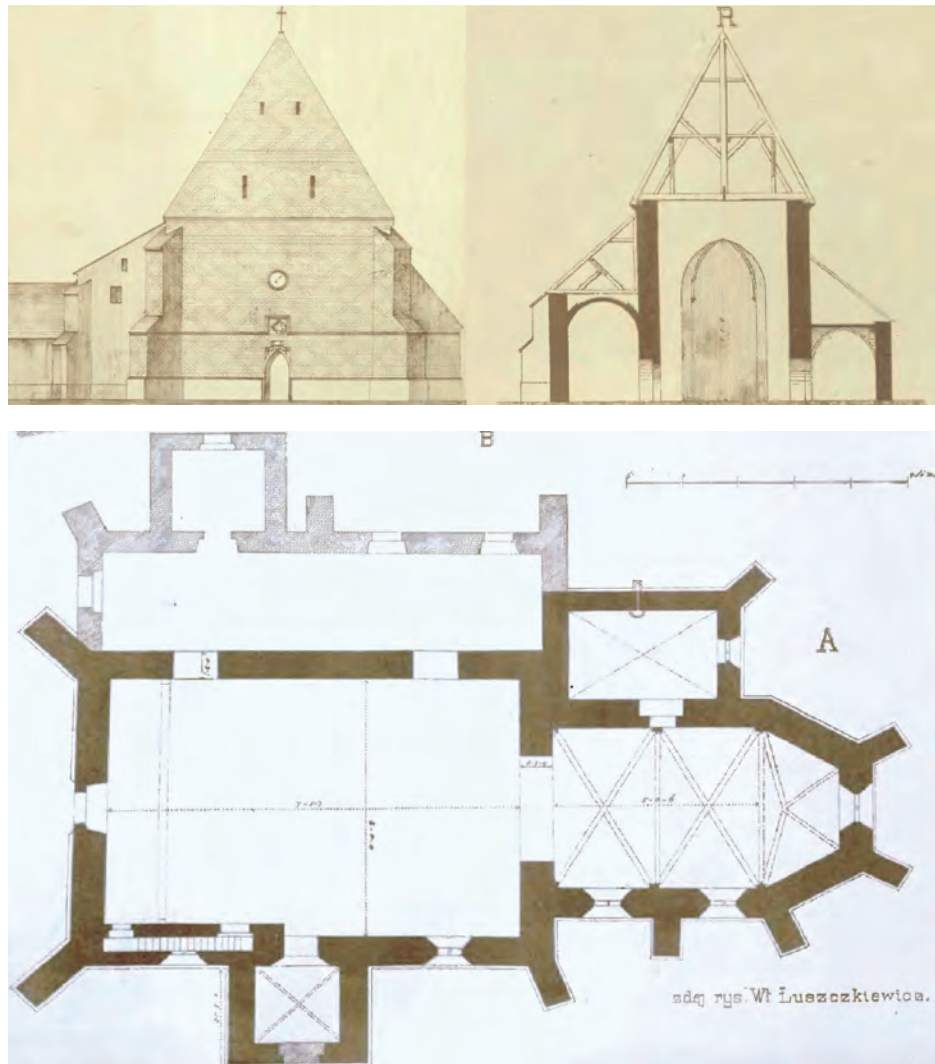
Średniowieczny kościół św. Marii Magdaleny jest świątynią orientowaną z jedną prostokątną nawą krytą belkowym stropem oraz węższym prezbiterium zamkniętym połową heksagonu, krytym sklepieniem krzyżowo-żebrowym, połączonym z nawą ostrołukową, arkadą tęczową. Od północy do prezbiterium przylegała prostokątna

¹ BIELAK 2011, s. 161; MRÓZ 2003, s. 110, 111.

² ŁUSZCZKIEWICZ 1880, s. 60.

³ ŁUSZCZKIEWICZ 1868.

zakrystia sklepiona krzyżowo. W połowie południowej elewacji nawy zbudowano kwadratową kruchtę z krzyżowo-żebrowym sklepieniem. Wewnątrz nawa posiadała drewniany balkon, przyległy do zachodniej ściany chóru muzycznego. W całym kościele znajdowało się pierwotnie sześć kamiennych, profilowanych, ostrołukowych portali, obramowujących następujące wejścia: zachodnie, w osi nawy głównej, południowe – z zewnątrz do kruchty, następnie z kruchty do nawy, z prezbiterium do zakrystii, z nawy do klatki schodowej prowadzącej w grubości południowego muru na chór oraz z klatki schodowej na poziom chóru.

1. Szczepanów, kościół św. Marii Magdaleny, rysunki inwentaryzacyjne z 1893 roku (wybrane fragmenty), za: ŁUSZCZKIEWICZ 1868

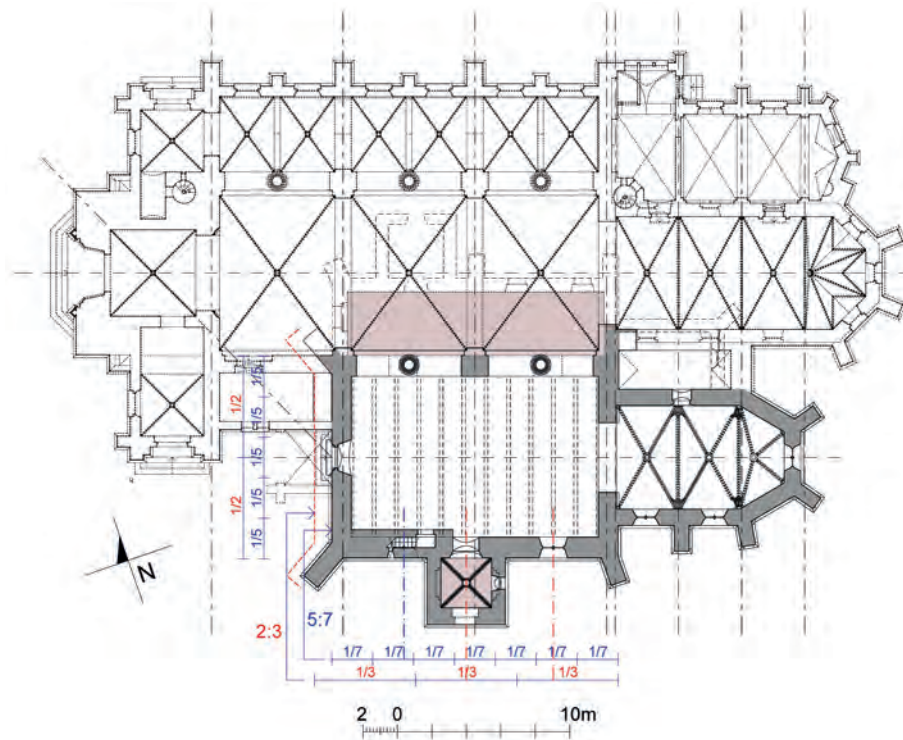
W nawie umieszczono po jednym ostrołukowym oknie z obydwu stron kruchty oraz dodatkowo oculus ponad chórem. Prezbiterium posiada dwa ostrołukowe okna od południa i jedno od wschodu. Zakrystię doświetlało jedno małe okno w ścianie wschodniej. Nawa i zakrystia nie posiadały okien od strony północnej. Jedynym otworem w północnej elewacji kościoła było wyprowadzenie wąskiego kanału lavabo z zakrystii. Narożniki świątyni ujęto przyporami, których nie zbudowano w narożnikach kruchty oraz północnym narożniku trójbocznego zamknięcia prezbiterium, bowiem w tym miejscu obciążenia ze sklepień przejmował masyw zakrystii. Dodatkowo, pośrednia przypora ustawiona jest pomiędzy dwoma południowymi oknami prezbiterium.

Przyjęte podstawowe proporcje geometryczne kontynuuje plan świątyni ukształtowany na bazie kwadratowych pól. Podłużna nawa stanowi prostokąt o bokach w stosunku długości 2 : 3; tym samym wewnętrzne pole zawiera sześć kwadratowych modułów. Tak samo określono wewnętrzne proporcje prezbiterium, jednak tutaj wschodnie narożniki prostokątnego obwodu są ścięte przeciwległymi murami trójbocznego zamknięcia. Szerokość prezbiterium wynosi $\frac{2}{3}$ szerokości nawy. Wewnętrzna przestrzeń kruchty jest kwadratowym modułem stanowiącym $\frac{1}{6}$ powierzchni prezbiterium, natomiast wielkość zakrystii stanowi $1 + \frac{2}{3}$ kwadratu modułu nawy. Taki sposób organizacji planu ułatwiał zapewne budowniczym dowiązanie się do odpowiednio wyznaczonej siatki modularnej, ale także wpłynął na uzyskanie harmonijnych relacji przestrzennych i zarazem proporcji dla całej formy architektonicznej małego kościoła (il. 2).

Wyważonymi zależnościami cechują się też kompozycje elementów architektonicznych na poszczególnych elewacjach. Ich układ wynika przede wszystkim z geometrii planu: rozstawienie okien i portali, poziomy gzymsów, wysokość podmurówki czy relacje wielkościowe form dyktowane są położeniem odpowiednich osi modułowych rzutu lub podstawowymi proporcjami liczbowymi. Trzeba zaznaczyć, że każdy z kościołów fundacji Jana Długosza zawierał niewielkie odrębności w stosunku do zasadniczego, typowego planu. W Szczepanowie tym zróżnicowaniem jest przede wszystkim trójboczne zamknięcie prezbiterium oraz fakt poprowadzenia schodów na chór muzyczny w grubości muru i związana z tym pewna niejasność modularna w organizacji zachodniej części świątyni, nieco zaburzająca symetryczny układ elewacji południowej. Kruchta przesunięta jest bowiem z osi elewacyjnej w kierunku zachodnim, a okno po jej zachodniej stronie posiada parapet podniesiony wyżej od okna południowego, ponieważ właśnie pod nim musiano zmieścić jednobiegowe, wąskie schody na chór. Organizacja planu korpusu kościoła szczepanowskiego wskazuje na łączne zastosowanie proporcji 2 : 3 i 5 : 7⁴.

---

⁴ Dokładna analiza geometrycznych zależności układu szczepanowskiej świątyni oraz jej fazy rozwoju opisane są przez autora w odrębnym opracowaniu, zob. CZECHOWICZ 2018, s. 132–169.

2. Szczepanów, rzut zespołu sakralnego – analiza proporcji; na planie wyodrębniono lokalizację opisywanych kaplic, rys. autor

Forma architektoniczna świątyni cechuje się harmonijnymi proporcjami wynikającymi z układu rzutu oraz odpowiednio dobranym zestawieniem ceglano-kamiennego materiału. Dach korpusu nawowego flankowano szczytami: zachodnim i tęczowym, o kształcie trójkąta równobocznego. Wysokość nawy jest równa wysokości trójkąta szczytu dachu. Prezbiterium, niższe od nawy, nakryte jest dachem dwuspadowym, a w części wschodniego trójbocznego zamknięcia – dachem trójpołaciowym, stanowiącym połowę ostrosłupa prawidłowego sześciokątnego. Kruchtę i zakrystię nakryto stromymi dachami pulpitowymi. Wskutek oparcia górnego poziomu tych dachów tuż pod głównym ceglany gzymsem (jak też górnych daszków dwuuskokowych przypór) uzyskano efekt zespolenia układu świątyni w sposób mniej addycyjny, a bardziej zintegrowany.

Uwagę zwraca znakomite operowanie materiałem z wykorzystaniem jego właściwości plastycznych. Dominującym kolorem jest czerwień. Cegła, jako zasadniczy materiał konstrukcyjny murów i przypór, korespondowała zarazem z czerwienią zastosowanego, zapewne pierwotnego pokrycia połaci dachówką mniszką (obecnie przywróconą). Z czerwonym tłem ścian integrują się ceglane gzymśowania, jednak linie ich przebiegu wyróżniają smugi światłocienia – pod gzymsem wieńczącym

jest to pas cienia rzuconego, a wzdłuż gzymsu pośredniego i zwieńczenia cokołu dochodzi jeszcze rozświetlenie górnego spadku. Lica murów urozmaicone są wątkiem, którego regularność przełamuje odpowiednio kształtowane połączenie kilku wzorów: układu polskiego, wendyjskiego oraz jodełkowego. Ceglaną strukturę wiązania dodatkowo wzbogacają geometryczne, romboidalne i zygzakowe kompozycje ciemnych zendrówek. Szczególnie malowniczo przedstawia się w tym kontekście elewacja zachodnia, na której zastosowano łącznie powyższe układy, wprowadzające z pozoru pewien nieporządek geometryczny, jakby dla skierowania uwagi na wyłaniające się z fasady istotniejsze, regularne elementy: gzymsy, fryzy jodełkowe, portal, oculus i zewnętrzne krawędzie tworzące główne kontury świątyni (il. 3).

Zamierzonym zapewne działaniem było charakterystyczne ustawienie przypór narożnych – z niewielkim odchyleniem od osi przekątniowej. W kompozycji fasady zachodniej dało to niezwykle korzystny efekt, gdyż flankujące ją przypory, tworzące z licem elewacyjnym kąt rozwarty, poszerzyły front świątyni i stały się dopełnieniem oprawy głównego wejścia. Inna z kolei przypora, ustawiona w pobliżu zachodniego okna prezbiterium pod kątem rozwartym do muru tęczowego, pozwoliła na wprowadzenie większej ilości światła do wnętrza.

Charakterystycznym rozwiązaniem kompozycyjnym dla formy architektonicznej kościoła są konfiguracje elementów kształtowane na zasadzie wyraźnego kontrastu materiałowego i wielkościowego. Umieszczony w osi elewacji zachodniej portal główny swą jasną kamieniarką wyraźnie wyodrębnia się na szerokiej przestrzeni ceglanego wątku fasady. Podobnie położona powyżej kamienna tarcza herbowa z Wieniawą i oculus z otynkowanym glifem stanowią niewielkie, kontrastowe akcenty wyznaczające pion osi elewacyjnej. Niezwykle malowniczo przedstawiają się układy gzymsowań: pośredniego, cokołowego i podszczytowego, akcentowane w narożnikach kamiennymi wstawkami. Całą budowlę wspiera wysunięty kamienny cokół, sprawiający swym masywem wrażenie trwałej, niewzruszonej podstawy dla architektonicznej struktury świątyni.

Tak wyważone i skrupulatnie kształtowane relacje kompozycyjne świadczą o dalece posuniętym artyzmie i wysokich umiejętnościach technicznych średnio-wiecznego warsztatu budowlanego, prowadzonego przez krakowskich muratorów: Marcina Proszko i mistrza Jana, a także zapewne o troskliwości i dbałości fundatora o poziom wykonania znajdujących się pod jego pieczęcią świątyń.

3. Szczepanów, kościół św. Marii Magdaleny, elewacja zachodnia,
fot. autor, 2011

Szczepanowski kościół św. Marii Magdaleny, nie będąc siedzibą diecezji, nie mógł posiadać tytułu katedralnego. Jednak jako sanktuarium związane z postacią św. Stanisława biskupa miał nie mniejsze znaczenie nie tylko dla parafii czy najbliższej okolicy. Szczepanów był przecież drugim po Krakowie ośrodkiem kultu tego świętego, którego początki datuje się jeszcze przed jego kanonizacją, obejmującego poza ziemią krakowską także Śląsk, ziemię łęczycką i Pomorze Gdańskie⁵. Zapewne względy silnej tradycji związanej i utożsamianej z kościołem w Szczepanowie

---

⁵ RAJMAN 1993, s. 48.

zdecydowały o pozostawieniu jego gotyckiej formy w postaci niemal niezmienionej, pomimo późniejszej radykalnej rozbudowy. Co więcej, pierwszy murowany kościół może zarazem odzwierciedlać kształtem nieznaną nam strukturę poprzedniej świątyni drewnianej. Taką hipotezę uzasadnia porównanie jego formy z piętnastowiecznym kościołem drewnianym św. Marcina Biskupa znajdującym się w pobliskiej wsi – Zawadzie. Posiada on bowiem również heksagonalnie zamknięte prezbiterium, szerszą nawę, zakrytą dostawioną od północy oraz południową kruchtę. Spójne układy obydwu świątyń mogą sugerować, że murowany gotycki kościół w Szczepanowie, budowany tuż obok lub na miejscu wcześniejszego – drewnianego, nawiązywał do jego planu i układu przestrzennego.

II. Kaplice

Przez blisko 150 lat, aż do początku XVII wieku gotycki kościół św. Marii Magdaleny nie posiadał kaplic. W roku 1610 wybudowano kaplicę Różańcową ufundowaną przez rodzinę Czernów⁶. Zastanowienie budzi jej charakter przestrzenny. Kaplice budowano przy świątyniach przeważnie na miejscu dawnych, gotyckich (jak przy katedrze wawelskiej) albo wypełniano jeden z modułów przęseł pomiędzy przyporami (jak np. w Bejscach). Natomiast w Szczepanowie, przy gotyckim kościele, od strony północnej, wzdłuż całej ściany korpusu nawowego została dobudowana nowa, ceglana struktura. Kościół zyskał w istocie dodatkowy trakt o charakterze nawy bocznej (il. 4). Powodem takiego rozwiązania była zapewne niewystarczająca ilość miejsca wskutek wzrastającego napływu pielgrzymów powodowanego szerzącym się kultem św. Stanisława.

Północna kaplica posiadała szerokość około $\frac{2}{5}$ rozpiętości nawy. Długość kaplicy z zewnątrz była dokładnym powtórzeniem wielkości korpusu nawowego – od zachodniego lica ściany frontowej do wschodniego – ściany tęczowej. Z uwagi na mniejszą grubość nowego muru długość wewnętrzna kaplicy przekraczała długość nawy. Jakkolwiek czas powstania nowej struktury – początek XVII wieku – wiązał się z pierwszymi dekadami polskiego baroku, rysunki Władysława Łuszczkiewicza wskazują na jej gotycką stylistykę, przynajmniej od strony zewnętrznej. Widoczny na nich nowy, północny mur zawiera trzy przypory: dwie w narożnikach i jedną pośrednią. Przypora w narożniku wschodnim i pośrednia są prostopadłe do muru, natomiast przypora zachodnia jest lekko przekręcona w kierunku zachodnim, nie osiagając pozycji diagonalnej (jak sąsiednia gotycka). Przypory te są znacznie wyprowadzone przed lico muru, co zapowiada dodatkowy uskok, który uwidacznia rysunek elewacji zachodniej (il. 1).

---

⁶ *Ibidem.*

4. Szczepanów, kościół św. Marii Magdaleny, widok od północnego zachodu, rekonstrukcje, z lewej: faza gotycka, z prawej: stan po wybudowaniu północnego traktu, rys. autor

Fakt istnienia przypór oraz sposób ich rozstawienia może wskazywać na pierwotne przekrycie dobudowanego traktu dwoma bardzo wydłużonymi przęsłami sklepieniami krzyżowo – może na wzór sklepienia zakrystii. Jednakże na wewnętrznym polu kaplicy badacz nie wrysował odpowiedniego odrzutowania. Przekrój poprzeczny kaplicy uwidacznia układ sklepienia kolebkowego na półkolistym obrysie, przy czym wysokość pionowego odcinka ściany jest równa szerokości traktu kaplicy. Wschodni odcinek muru pomiędzy dwiema przyporami zawiera dwa okna rozglifione jedynie do wewnątrz, zatem ich stylistyka mogła być renesansowa lub barokowa. Z uwagi na istnienie późnogotyckich struktur w postaci przypór można zakładać, że były to okna ostrołukowe, przekształcone następnie w podobny sposób jak gotyckie okna kościoła, w których Łuszczkiewicz zaznaczył wstawione poziome nadproża⁷.

W zachodnim zakończeniu kaplicy wrysowany jest szeroki portal, którego nie zawiera elewacja. Uwidoczniono w niej jedynie dwa małe, prostokątne okna. Ich rozmieszczenie wskazuje, że mniejsze doświetlało przestrzeń poddasza, natomiast większe, znajdujące się poniżej, wprowadzało światło do wnętrza tuż pod wyokrągleniem kolebki. Dobudowaną kaplicę przykrywał dach pulpitowy o małym spadku, którego górne oparcie umieszczono maksymalnie wysoko – pod ceglany gzymsem nawy głównej. Mury wraz z przyporami otaczała ceglana podmurówka, nieco niższa i mniej wysunięta od kamienno-ceglanego cokołu gotyckiego kościoła.

⁷ Można też rozważyć fakt wcześniejszej budowy gotyckiej nawy północnej. Wówczas założenie kaplicy przez Czernów oznaczałoby w istocie nowożytną przebudowę nawy bocznej, polegającą na zamianie sklepień krzyżowych na kolebkę, przekształceniu okien ostrołukowych na prostokątne i wstawieniu kamiennego, prostokątnego portalu wewnętrznego.

Kaplicę łączyły z nawą dwa portale, które przebito w gotyckim murze północnym nawy, niemal dokładnie w połowie dwu domniemanych przęseł. Przejścia te nie posiadały rozglifień. Ołtarz w kaplicy mógł się znajdować jedynie w zakończeniu wschodnim. Wejście położone w jego pobliżu służyło zapewne celom liturgicznym, zapewniając bliską komunikację z zakrystią, natomiast wejście zachodnie łączyło nawę główną z częścią kaplicy wyodrębnioną dla wiernych. Nie wiadomo, jaki kształt miały wykonane w ścianie północnej portale. Niestety, rysowany przez Łuszczkiewicza przekrój podłużny świątyni z widokiem w kierunku północnym urywa się na skrajnej linii wejścia wschodniego, ponieważ pozostała część planszy zajmuje rzut. Widoczna jest jedynie pionowa prawa linia obwodu otworu. Na przekroju poprzecznym, w nadprożu znajduje się prostokątna belka, natomiast na widoku bocznym wejścia, w górnej części zastosowano szraf z poziomymi kreskami, zagęszczający się ku górze, podobnie jak na przekroju ostrołukowej arkady tęczowej czy przekroju wejścia do kruchty. Wydaje się, że oznaczenie takie niekoniecznie wskazuje na półkoliste lub ostrołukowe nakrycie połączenia nawy z kaplicą. Odpowiedź daje wejście do nowej zakrystii w rozbudowanej na początku XX wieku świątyni, które posiada dekoracyjną oprawę o stylistyce manierystycznej. Była to zapewne architektoniczna obudowa jednego z portali prowadzących do kaplicy, złożona z kamiennej poziomej belki nadprożowej, wspartej dwoma kamiennymi słupami o charakterze pilastrów (il. 5). Wykonane w ścianie północnej przejścia mogły zatem posiadać nadproża w postaci ceglano-łukowego odcinkowego ponad otworem wtórnie przebitym w masywnym, ceglano-łukowym murze gotyckim, natomiast od strony nawy mogły być otoczone profilowaną kamieniarką na prostokątnym obwodzie.

Interesujący jest fragment rysunku obejmujący zachodnie przęsło kaplicy. Pomiędzy środkową i diagonalną przyporą wstawiona jest dodatkowa, kwadratowa kruchta, którą, jak wskazuje z kolei elewacja zachodnia, nakryto dwuspadowym dachem. Czy była to struktura wzniesiona jednocześnie z kaplicą? Władysław Łuszczkiewicz oznaczył jej mury łącznie z kaplicą jednolitym szrafem, należy jednak mieć na uwadze, że badacz na swoich ilustracjach wyróżniał stratygraficznie niekoniecznie wszystkie fazy, akcentując zwykle te najistotniejsze lub co do których nie miał wątpliwości. Jednak uważna analiza przedstawionego planu, dzięki jego skrupulatnemu i precyzyjnemu wykonaniu, może dostarczyć więcej wskazówek dotyczących charakteru tej małej dobudówki. Kształtem i wielkością nawiązuje ona do gotyckiej kruchty południowej, co dowodzi, że powstała potrzeba wykonania drugiej, podobnie organizowanej strefy wejściowej do kościoła. Łuszczkiewicz pisze zarazem: [...] *w kruchcie dawniej, dziś na kaplicę zamienionej* [...] ⁸.

---

⁸ ŁUSZCZKIEWICZ 1868.

5. Szczepanów, kościół św. Marii Magdaleny i św. Stanisława, manierystyczny portal neogotyckiej zakrystii, fot. autor, 2013

Wynika z tego, że nowe wejście do kościoła zbudowano prawdopodobnie z chwilą zaprzestania funkcjonowania kruchty gotyckiej, którą zamieniono na kaplicę. Asymetryczne umieszczenie kruchty północnej wskazuje na jej późniejsze dostawienie do północnego muru kaplicy. Zarazem wydaje się, że w tym miejscu mogła nastąpić reorganizacja układu wejścia – budując nową kruchtę ustawiono ją bliżej pośredniej przypory północnej, aby nieco powiększyć zachodni aneks kaplicy (może w celu wstawienia drugiego ołtarza), ale też nie ograniczyć zbytnio wschodniej przestrzeni kaplicy. Prawdopodobnie już wcześniej w zachodniej ścianie kaplicy (jak wskazuje rysunek rzutu) funkcjonowało wtórnie wykonane wejście z zewnątrz,

które uznano za niefunkcjonalne z powodu braku przedsionka. Budując nową kruchtę, musiano wykonać portal w północnym murze kaplicy i zarazem zlikwidować dwa okna, które zapewne istniały w tym miejscu, rozmieszczone podobnie jak w przeszle wschodnim.

Urządzenie drugiej kaplicy w gotyckiej kruchcie pociągnęło za sobą reorganizację jej pierwotnego układu. Usunięto kamienny portal, wypełniając tę przestrzeń cegłą, a z zewnątrz pozostawiono górny stopień schodów. Taki stan przedstawia rysunek Władysława Łuszczkiewicza, na którym wyraźnie widoczny jest obwód ceglany, wcinający się w kamienny cokół zamurówki portalu oraz przerwany układ profilowanych ceglanych kształtek nakrywających podmurówkę. Dopiero później ujednolicono elewację w tym miejscu, poddając renowacji ceglane wypełnienie dawnego otworu z zygzakowym i polskim wątkiem z ciemnymi główkami zendrówek. Na szerokości dawnego wejścia wstawiono też odcinek kamiennej podmurówki, nakrywając go rzędem profilowanych kształtek (na wzór gotyckich) i wstawiając pionowo dwa ciosy wapienne, określające dawną szerokość gotyckiego portalu. W rezultacie – elewacja południowa uzyskała jednolitą strukturę gotyckiej ściany, w której można się było tylko domyślać istnienia dawnego wejścia.

Drugie przekształcenie kruchty od strony zewnętrznej nastąpiło od strony wschodniej. Ponieważ do kaplicy należało doprowadzić światło dzienne, w murze wykonano niewielkie, półkoliście nakryte okno, przerywając zarazem ceglany gotycki gzyms. Okno umieszczono na takiej wysokości, że obydwie końcówki gzymsu spełniły rolę imposty, znajdując się na poziomie wsparcia archiwolty. Z uwagi na małą rozpiętość łuku nie budowano go z odrębnych cegieł, lecz tylko wycięto półkolisty otwór w murze, maskując krawędzie skutych cegieł cienkim paskiem jasnego tynku. Okno ustawiono dokładnie w osi symetrii kruchty, dlatego od zewnątrz jest ono położone bliżej ściany nawy (il. 6).

Od strony wewnętrznej w oknie nowej kaplicy uformowano rozglifienia. W przeciwległych murach: wschodnim i zachodnim znajdują się półkoliście nakryte nisze ze schodkowym uskokiem; ich pozioma podstawa wykonana jest niewiele powyżej poziomu posadzki. Wschodnia nisza (poniżej przebitego okna) zawiera jeszcze jedno półkoliście nakryte zagłębienie, którego łuk oparty jest bezpośrednio na poziomej podstawie niszy. Ponieważ ściany dawnej kruchty są otynkowane, a wewnątrz nisz wypełnia polichromia, trudno powiedzieć, czy są to struktury pierwotne. Łuszczkiewicz nie zaznaczył na rzucie żadnych zagłębień w tym miejscu (ale okna również nie ujawnił, choć uwzględnił zamurówkę portalu).

Jeszcze jedna przeróbka wiązała się z potrzebą odpowiedniego połączenia kaplicy z nawą. Wprawdzie istniał tu dotychczas zapewne kamienny, gotycki portal, lecz z racji niewielkiej powierzchni nowa kaplica miała pełnić charakter aneksu powiązanego z nawą za pośrednictwem otwartej arkady. Porównanie struktury

6. Szczepanów, kościół św. Marii Magdaleny, elewacja wschodnia gotyckiej kruchty, fot. autor, 2013

tego przejścia z wejściem zachodnim do kościoła daje pogląd na zakres wykonanej tu przeróbki. Część arkady od strony nawy (około $\frac{2}{3}$ grubości muru), nakryta łukiem odcinkowym, odpowiada temu samemu, wewnętrznemu fragmentowi wejścia zachodniego. Możliwe jest, że dla poszerzenia otworu usunięto dawne rozglifienie i podkuto także rozglifienie łuku. W pozostałej szerokości muru od strony wnętrza kaplicy wykonano rozglifienie, którego górne zamknięcie uzyskało kształt łuku koszowego. Strefa rozglifienia odpowiada szerokością kamieniarki usuniętego portalu gotyckiego, co byłoby zgodne z układem kamieniarki portalu zachodniego.

III. Rozbudowa kościoła

W latach 1907–1914 nastąpiła rozbudowa szczepanowskiego kościoła. Projekt powiększenia świątyni wykonał wybitny lwowski architekt, Jan Sas-Zubrzycki. Jedną z opcji uwzględniała zupełne wyburzenie gotyckiego kościoła (jak wskazuje jeden z rysunków projektowych). Zapewne w wyniku przemyśleń tego doświadczanego autora wielu realizacji sakralnych, a także badacza architektury historycznej, przeważała intencja dowiązania się do zachowanej struktury gotyckiej. Radykalne powiększenie dawnego kościoła, bez uszczerbku dla jego kształtu i charakteru, było zadaniem trudnym do spełnienia. Architekt opracował jednak odważną i zarazem oryginalną koncepcję włączenia gotyckiej świątyni w nową strukturę bazylikową w taki sposób, aby w stworzonym układzie spełniła ona funkcję odrębnej kaplicy. Gotycki kościół stał się zarazem podstawą dowiązania modularnego i stylistycznego znacznie większej przestrzeni sakralnej, kształtowanej w stylu neogotyckim, na zasadzie dopełnienia i powiększenia dawnego układu (il. 2).

W wyniku rozbudowy niektóre fragmenty dawnej struktury zostały przetworzone lub wyburzone. Zlikwidowano w całości kaplicę północną z przylegającą do niej kruchtą. Wyburzono też gotycką przyporę północno-zachodnią, z której pozostała resztką muru wychodzącego z elewacji zachodniej. Ponieważ dawny kościół przyjął jednocześnie rolę południowej nawy bazyliki neogotyckiej, w dawnym ceglany murze, w którym znajdowały się wejścia do kaplicy północnej, wykonano dwie ostrołukowe zdwojone arkady łączące nawę gotycką z neogotycką nawą główną. Budowa nowego prezbiterium spowodowała konieczność całkowitego wyburzenia zewnętrznych murów gotyckiej zakrystii wraz z przyporami. Pomiedzy dwoma prezbiteriami wytworzyła się wąska przestrzeń o charakterze przechodniego przedsionka, który zamknięto od wschodu murem w miejscu pierwszego załamania trójbocznego zamknięcia gotyckiego prezbiterium.

Akcja rozbudowy szczepanowskiego kościoła spotkała się z głosami krytycznymi. Neogotycką budowlę uznano za pseudostylową, przytłaczającą i niweczącą wartość Długoszowego dzieła⁹. W istocie – nowa świątynia mogła wywołać wrażenie formy zdecydowanie dominującej i nieproporcjonalnej w urbanistycznej strukturze małej miejscowości, w której głównym akcentem był niewielki, cechujący się wyważonymi proporcjami kościół gotycki.

Nie odbierając słuszności tamtym opiniom, można równocześnie stwierdzić, że w tak oryginalnym, kontrastowym zestawieniu form tkwią jednakże dwustronne, spójne relacje, bowiem obydwie świątynie stały się dla siebie wzajemnym tłem, stanowiąc intrygujący przykład powiązania architektury gotyckiej z jej nowym, neostylowym obliczem (il. 7).

---

⁹ SZYDŁOWSKI 1919, s. 49; Sprawozdania 1921, s. 23.

7. Szczepanów, kościół św. Marii Magdaleny i św. Stanisława, widok od południowego wschodu,
fot. autor, 2013

Zachowany dawny kościół przyjął funkcję kaplicy zintegrowanej z dobudowaną bazyliką w taki sposób, że przebywając w gotyckim wnętrzu daje się odczuć zarówno jego odrębność, jak i subtelny poziom połączenia z nowo utworzoną przestrzenią emanującą stylistyką neogotycką. Ukształtowany na początku XX wieku zespół sakralny może być zatem uważany zarówno za kościół podwójny, jak też monumentalną świątynię połączoną ze starszą od niej o blisko 450 lat kaplicą.

Bibliografia

- BIELAK 2011 – Włodzimierz Bielak, *Jeszcze w sprawie factum biskupa krakowskiego Stanisława ze Szczepanowa*, „Nasza Przeszłość”, t. 115–116, Kraków 2011, s. 161.
- CZECHOWICZ 2018 – Jacek Czechowicz, *Rozbudowa świątyni. Nowa przestrzeń sakralna na kanwie dawnego układu wybranych kościołów Małopolski*, Kraków 2018, s. 132–169.
- ŁUSZCZKIEWICZ 1868 – Władysław Łuszczkiewicz, *Zabytki dawnego budownictwa w Krakowskiem*, z. 5, Kraków 1868.
- ŁUSZCZKIEWICZ 1880 – Władysław Łuszczkiewicz, *Budowle Długosza*, „Kłosy”, t. 31, nr 786, Warszawa 1880, s. 60.
- MRÓZ 2003 – Franciszek Mróz, *Geograficzny zasięg kultu św. Stanisława w Polsce*, [w:] *Skałka – Sanktuarium i Panteon Narodu 750-lecie kanonizacji św. Stanisława Biskupa i Męczennika*, „Peregrinus Cracoviensis”, red. Ludwik Kaszowski, z. 14, Kraków 2003, s. 110–111.
- RAJMAN 1993 – Jerzy Rajman, *Przedkanonizacyjny kult św. Stanisława biskupa*, „Nasza Przeszłość”, t. 80, Kraków 1993, s. 48.
- Sprawozdania – „Sprawozdania z posiedzeń Komisji historii sztuki”, Warszawa–Kraków 1921, s. 23.
- SZYDŁOWSKI 1919 – Tadeusz Szydłowski, *Ruiny Polski*, Kraków 1919, s. 49.

St. Mary Magdalene and St. Stanislaus Basilica in Szczepanów – from the gothic "Długosz" church to the twentieth-century double church

In Szczepanów, the alleged birthplace of St. Stanislaus and the later center of his cult, a brick and stone gothic church was erected in 1470. Previously, there were two wooden churches built one after another. The brick church was built due to the progressive degradation of the structure of the old temple. The church funded by Jan Długosz is an example of a gothic sacral building with perfectly selected proportions and an extremely harmonious combination of architectural forms. It is also the result of a well-thought-out composition program, based on the geometrical relationships of the basic figures: a triangle and a square. The church is in fact a miniature equivalent of a gothic cathedral containing adequate architectural elements, whose artistry and perfection are expressed in ideal proportions of the whole and contrasting size ratios of individual forms.

The gothic church had one rectangular nave covered with a wooden beam ceiling and a narrower presbytery with a rib vault, closed with a hexagon. Two entrances led to the nave – direct from the west and from the south, through a square porch. An elongated rectangular sacristy with a cross vault adjoined the northern wall of the presbytery. The nave and the presbytery were covered with a slender, gabled roof, flanked by soaring gables of brick walls over the nave, while over the eastern end of the presbytery it was closed with three additional triangular slopes. The porch and the sacristy were covered with shed roofs led just up to the brick cornices of the temple.

The church functioned unchanged for almost a century and a half, until 1610. At that time, a chapel was built on the northern side of the nave. Its outline with three buttresses, visible in a drawing by Władysław Łuszczkiewicz from 1893, indicates that it was a late Gothic structure, although it was built in modern times. The chapel added to the church, did not suppress the original architectural form and did not change the existing functional layout of the building. It was possible thanks to the addition of the gothic structure to the windowless northern wall of the nave.

Another reconstruction, probably made in the 17th century, was related to the transformation of the existing porch into a chapel. At that time, the southern portal was walled up, and a small semicircular window was carved on the eastern side. The stonework of the internal portal was also removed, making a wider arcade here. As the western entrance to the church was insufficient, a new porch was added from the north side of the western span of the existing chapel.

A radical reconstruction of this sacral complex took place at the beginning of the 20th century. At that time, the northern chapel with the adjacent porch and sacristy were torn down. From this side, next to the gothic church, a much larger neo-gothic “cathedral” with a basilica layout appeared, modularly and stylistically referring to the gothic building. The former church of St. Mary Magdalene has become a separate chapel, functionally incorporated into the layout of the new temple through doubled arcades made in the northern gothic wall and an annex in the place of the gothic sacristy, which connected the gothic chancel with the new one. The sacral complex shaped in this way acquired the character of a double church, an integrated form, but not devoid of separate features.

Keywords: patronage of Jan Długosz, Szczepanów, gothic church